

JACEK
DUKAJ

LED

SARAJEVO, 2021.

MI NE LEDIMO.

I

VARŠAVA

„Opali li vojnik iz puške, već će u tom trenutku nastati rana koju će poslije metak provrtjeti u neprijatelju; proguta li ko dozu neizlječivog otrova, odmah će početi da postoji neizbježni smrtni proces, pa makar i konačni njegov čas nastupio tek za nekoliko dana. U pravu su bili drevni mislioci: umiremo onog časa kad se rodimo. Vlast nad daljom putanjom metka i djejtvom otrova (a dijelom i sopstvenim zamiranjem) nemamo.“

PRVO POGLAVLJE

O SINU ZA HILJADU RUBALJA

Kada su, 14. jula 1924. godine, pretkraj toga dana, veče uoči sibirijade, činovnici Ministerijuma Zime došli po mene, tek tada sam počeo da sumnjam da postojim.

Pod perinom, pod trima dekama i starim kaputom od gabardena, u dugim parhetnim gaćama i vunenom džemperu, u debelim čarapama navučenicima preko tankih - samo su stopala virila pod perinom i dekama - nakon petnaestak sati sna, napokon sam se bio odledio, sklupčan u grudvu, glave zarivene pod jastuk sa debelim obrubom, te su i zvuci dopirali već mekani, topli, voskom premazani, nalik mravima što su u smolu zaglibili, prodirući u dubinu polako i uz popriličan napor, kroz san i kroz jastuk, milimetar po milimetar, riječ po riječ:

– *Господин Венидикт Ерославский.*

– *Он.*

– *Спит?*

– *Спит, Иван Иванович.*

Glas za glasom, prvi nizak i promukao, a drugi nizak i raspjevan; i prije nego što sam zadigao deku i podigao kapak, već sam vidio kako se nadvijaju nada mnom, onaj promukli nad glavom, onaj raspjevani nad stopalima, carski anđeli moji.

– Probudili smo gospodičića Venedikta - ustvrdio je Ivan pošto sam podigao i drugi kapak. Klimnuo je Bjernatovoj; gazdarica je ponizno napustila sobu.

Ivan je privukao tabure i sjeo; koljena je držao skupljena, a na njima crni polucilindar uskoga oboda. Visoka špicasta kragna, sniježnobijela na podnevnom suncu, udarala me u oči, bijeli *vatermörder* i bijele mastiljarske, činovničke, manžetne bili su zasljepujući naspram jednoličnog crnila njihovih odijela. Škiljio sam.

- Dozvolite, Venedikte Filipoviču.

Dozvolu nisu sačekali. Drugi je sjeo u dnu kreveta i toliko vukao perinu svojom težinom da sam morao da je pustim; mašivši se pritom za deke, pridigao sam se iz svog brloga, ali istodobno i otkrio leđa, hladan mi se vazduh uvukao pod džemper i dugačke gaće, zadrhtao sam, razbuđen.

Ogrnuo sam kaput i podvukao koljena pod bradu.

Taj ih je prizor zabavljao.

– Kako zdravlje?

Iskašljao sam se. U grlu mi se u toku noći nakupilo sluzi, oštre kiseline od svega što se u želucu zateklo, od kobasice sa lukom, preko kornišona, šta već sve nismo bili natrpali u sebe juče, do tople drenovače i cigareta, sijaset cigareta. Izmakao sam se ka zidu i iskrkljao u kantu toliko da sam se presamitio i tako presamićen nastavio da kašljem dugo i teško.

Obrisao sam usta poderanim rukavom kaputa.

– Kašljem kao konj!

– O, lijepo, lijepo, prepali smo se da nećete ustati iz kreveta.

Ustao sam. Novčanik je ležao na parapetu, uguran iza saksije sa uginulom pelargo-

nijom. Izvukao sam dokumente i tutnuo ih Ivanu pod nos.

Ni pogledao nije.

– Aman, *господин Ерославский!* Ta, zar vam mi ličimo na nekaakve redare! – uspravo se na tabureu još više, mislio sam da je to nemoguće, no doista se još više uspravio, sada su zidovi izgledali krivo, ormar grbavo, dovratnik skoliotično; uvrijeđeni činovnik naizmjenično je podizao podbradak i nadimao grudni koš. – Naljubaznije vas pozivamo k nama u Mjodovu, na čaj i poslastice, komesar uvijek nabavlja sorbete, kuglofe, kiflice sa šlagom, pravo od Semadenija, čist razvrat za nepce, ako smijem tako da se izrazim, jelte, Kirile?

– Smijete, Ivane Ivanoviču, nego da smijete – zapjevao je Kiril.

Ivan Ivanovič je imao duge, guste brkove, obilato namazane kremom i izvijene pri vrhovima; Kiril je, pak, sav bio glatko izbrijan. Ivan je iz džepa prsluka izvukao sat na zamršenom privjesku prijavivši da je pet do pet, da komesar Prajs izuzetno cijeni tačnost, a da na večeru izlazi – kad? Dogovorio se sa general-majorom u Francuskom.

Kiril je počastio Ivana burmutom, Ivan je počastio Kirila cigaretom, obojica su me posmatrala dok sam se oblačio. Pljusnuo sam ledenu vodu u lavor. Pločice kaljeve peći bile su hladne. Odrnuo sam fitilj u lampi. Jedini prozor u sobi gledao je na uzano dvorište, a stakla su toliko bila zarasla u prljavštinu i inje da je, čak i u podne, sasvim malo sunčeve svjetlosti uspijevalo da se probije kroz njih. Kada sam se brijao – dok sam se još bio brijao – morao sam da postavim ispred ogledala lampu sa skroz odvrnutim žiškom. Ziga se, pak, rastao sa britvom čim je došao u Varšavu; pustio je bradu dostojnu kakvog popa. Bacio sam pogled ka njegovoj postelji s druge strane peći. Ponedjeljkom ima predavanja, bit će da je ustao još u zoru. Na Zigmuntovom krevetu ležale su krznenne kabanice činovnika, njihove rukavice, štap i šal. Sto je, naime, bio zatrpan prljavim sudem, flašama (praznim), knjigama, časopisima, sveskama, Ziga je čak sušio na njemu čarape i rublje vješajući ih o ivicu i pritežući anatomske atlasima i latinskim rječnicima. Nasred takvog stola, na Rimanovoj raskupusanoj, umazanoj *Über die Hypothesen welche der Geometrie zu Grunde liegen* i na gomili požutjelih „Kurjera varšavskih“, koje je čuvao za potpalu, za popunu pukotina što su se proširile od mraza i za izvlačenje vlage iz cipela, ali i za uvijanje sendviča – unosio se dvostruki niz svijeća i ugaraka, ruine starinskog Partenona. Podno zida naspram peći redale su se jednake kamare tvrdo ukoričenih svezaka, poslaganih prema formatu i debljini, te po učestalosti čitanja. Na čađavom zidu iznad njih visio je goržet (dio oklopa) sa Ostrobramskom Bogorodicom – jedini trag prethodnih stanara koje je Bjernatova istjerala na ulicu zbog „nedoličnog vladanja“ – sasvim je bio potamnio i sada je izgledao kao nekakav komad srednjovjekovnog oklopa za Liliputance. Ivan ga je dugo i napregnuto posmatrao namrštenih obrva i nosa, nakostriješenih brkova, kruto nasaden na stolicu bez naslona, odmakavši u stranu lijevu ruku i cigaretu u njoj pod uglom od četrdeset pet stepeni u odnosu na tijelo, dok je desnu položio na butinu, pored polucilindra – tek tada je do mene doprlo da je on bezmalo slijep, da preda mnom sjedi kancelarijska krtica, na tom je nosu i pod očnim dupljama imao tragove od binokla (dva uokvirena stakla s dioptrijom, bez hvataljki za uši), a bez tog mu je binokla jedino preostajalo da se osloni na Kirila. Ušli su pravo sa mraza i Ivan je bio primoran da skine naočare. Čak i meni katkad ovdje suze oči. Vazduh je u kući gust, težak, natopljen kojekakvim mirisima ljudskih i životinjskih organizama, prozore niko ne otvara, vrata zalupe smjesta, a proreze iznad pragova začepi odmah

krpama da iz zgrade ne bi iscurila toplota – za ogrjev ipak treba platiti, a ko god bi imao dovoljno novca za ugajl, sigurno se ne bi gnijezdio u ovakvim mračnim, krilnim zgradama, gdje je vazduh gust, težak, udišeš ga kao da piješ vodu koju su ispljunuli susjed i njegov pas, svaki tvoj udah milion je puta prije toga prošao kroz tuberkulozna pluća seljaka, Jevreja, kiridžija, uličarki i mesara, iskašljan iz crnih grkljana uporno se tebi vraća, procijeden kroz njihovu pljuvačku i sluz, prosijan kroz zagnojena tijela prepuna gljivica i ušiju, oni su ga iskašljali, išmrkali, ispovraćali pravo tebi u usta, moraš da ga progutaš, moraš da dišeš, diši!

– Iz-izvinjavam se.

Klozet na kraju hodnika nije, srećom, bio zauzet tog trenutka. Ispovraćao sam se u rupu, iz koje mi je lice zapahnuo ledeni smrad. Ispod usrane daske mileći su nadirale bubaruse. Palcem sam ih gnječio dok su mi se primicale pod bradu.

Izašavši ponovo u hodnik, ugledao sam Kirila kako stoji na pragu sobe – držao me na oku, čuvao je stražu, da im slučajno ne bih umakao na mraz u dugačkim gaćama i džemperu. Značajno sam mu se osmjehnuo. Pružio mi je maramicu i pokazao na lijevi obraz. Obrisao sam se. Kad sam krenuo da mu je vratim, ustuknuo je korak nazad. Ponovo sam mu se osmjehnuo. Usta su mi široka, vrlo se lako smiješe.

Navukao sam svoje jedino svečano odijelo, ono crno u kojem sam polagao posljednje ispite; da nije ovih naslaga rublja ispod njega, visilo bi sada na meni kao na kosturu. Činovnici su me pomno posmatrali kako vežem cipele, kako zakopčavam prsluk, kako se borim sa krutom celuloidnom kragnicom prikopčanom uz posljednju pamučnu košulju koju sam imao. Uzeo sam dokumente i preostalu gotovinu, tri rublje i četrdeset dvije kopejke – mito će od toga biti jedva simboličan, ali čovjek se praznih džepova pred birokratijom osjeća nago. Starom ovnovskom kožuhu nije, međutim, bilo spasa, pun je zakrpa, mrlja, krivih šavova, ali drugi nisam imao. Promatrali su ćutke kako guram ruke u nesimetrične rukave, lijevi je bio duži. Izvinio sam im se osmijehom. Kiril je liznuo olovku i podrobno nešto zabilježio na manžetni.

Izašli smo. Bjernatova je po svoj prilici virila kroz odškrinuta vrata – istog se trenutka nactala pred činovnicima, zarumenjena i razbrbljana, ne bi li ih sprovela nazad stubištem sa drugog kata i kroz oba unutrašnja dvorišta odvela do glavne kapije, gdje je stražar Valenti, popravivši kapu sa mesinganom pločicom i sakrivši u džep cigaretu, užurbano pomeo snijeg sa pločnika i pomogao činovnicima da se popnu u saonice hvatajući gospodu iznad lakata kako se ne bi okliznuli na zaleđenom trotoaru; Bjernatova ih je, pak, samo što su sjeli i stali da uvijaju noge u deke, zasula potocima pritužbi na pakosne stanare, na bande lopova s Povislja što ulijeću u kuće usred bijela dana, ali i na surove mrazeve od kojih se prozori, orošeni iznutra, krive i izobličuju, a u zidovima pucaju cijevi i nikakva hidraulika niti kanalizacija neće dugo izdržati u ovoj zemlji; za kraj ih je vatreno uvjeravala kako je odavno sumnjala da sam odgovoran za raznorazne podlosti i prestupe, i sigurno bi me prijavila odgovarajućim vlastima da joj nije hiljadu i jedne druge brige što joj se stuštila na glavu – sve dok kočijaš sa svog sjedišta iza Kirilovih leđa nije raspalio bičem a konji cimnuli saonice ulijevo i primorali ženu da odstupi, te smo tako napokon krenuli ka varšavskoj delegaturi Ministerijuma Zime, ka nekadašnjoj Palati krakovskih biskupa, Mjodova 5, ugao Senatorske.

Prije nego što smo skrenuli iz Košikove u Maršalkovsku, počeo je da praši snijeg; navukao sam kapu na uši. U svojim komotnim bundama i polucilindrima nalik

ljuskama oraha, posađeni na niske klupe saonica, Ivan pored mene, Kiril leđima okrenut *извозчику*, obojica su činovnika ličili na balegare koje sam viđao u Zigmuntovom *учебнику*: debeli, ovalni trupovi, nožice kratke, glave majušne, sve ganjc-crno, zatočeno u geometrijsku simetriju elipsi i kružnica. Oblik tako blizak idealnoj lopti sâm se iz svijeta isijeca. Zurili su pred sebe ravnodušnih pogleda, stisnutih usana i visoko uzdignutih podbradaka na krutim okovratnicima, tromo se prepustivši kretanju saonica. Mislio sam da ću usput saznati ponešto od njih. Mislio sam da će zatražiti napojnice za blagonaklonost, za odsustvo revnosti i žurbe. Čitali su. Upitam li ih – kako? zašto? – praviti će se da ne čuju. Pahulje ljepljivog snijega kovitlale su se između nas. Promrzle sam šake uvukao u rukave kožuha.

U francuskoj su slastičarni gorjela svjetla, električni se sjaj probijao kroz velike prozore vezući vunene oreole oko obrisa prolaznika. Ljetnje je sunce trebalo još da stoji tamo negdje na nebu, ali su, kao i obično, teški oblaci visili nad gradom, čak su i ulične lampe bile upaljene – veoma visoke, spiralno uvijenih vrhova. Skrenuli smo na sjever. Iz slastičarne Ostrovskog, kod raskrsnice sa Pjenknom, istrčavale su djevojčice u crvenim kaputićima i bijelim pelerinicama sa kapuljačama, njihov je smijeh nakratko nadjačao ulični žamor. Sjetio sam se nedovršenog pisma gospođici Juliji i njenog posljednjeg pitanja-uzvika. Pored Ostrovskog, kod Vedela, Fredek, Kivajs i ja ugovarali smo kartaroške večeri. Odmah tu, iza bioskopa „Soko“, kod Kalke, Mili princ je izdavao sobu za noćne seanse. Podignem li glavu i pogledam ulijevo, iznad Ivanovog polucilindra, ugledat ću prozor na drugom spratu kuće pod brojem 71, prozor kroz koji je ispao Fredek.

Kod raskrsnice sa Novogrodzkom, zaleđena za uličnu svjetiljku visila je jedna podedela krava, tetiva potamnjelog leda vezivala ju je za pročelje četvorospratnice. Ta je krava zasigurno poticala iz posljednjeg stada stoke koju su satjerivali u klaonicu u Ohoti, zimovnici je nisu još odrezali. Niz ulicu, iznad krova zgrade „Sfinks“, pomaljšalo se modrocрно gnijezdo mraza, ogromni ledeni ugrušak, tvrd poput dijamanta, mrežom ledenih niti, ledenica, stubova i lukova povezan sa zgradama s obje strane Maršalkovske i Zlote – sa kućama, sa svjetiljkama, sa patrljcima zaleđenog drveća, balustradama balkona, erkerima, šiljcima kupola i tornjeva, atikama i dimnjacima. Kino „Sfinks“ odavno je, dakako, zatvoreno; na najvišim katovima nisu gorjela svjetla.

Kad smo prošli Novogrodzku, saonice su usporile. Kočijaš je bičem pokazao na nešto. Kola ispred nas skrenula su na pločnik. Kiril se osvrnuo, ja sam se nagnuo udesno. Na raskrsnici sa Alejama jerozolimskim stajala su dvojica policajaca i rastjerivala saobraćaj sa sredine kolovoza pomažući se drekom i zviždaljkama – nad kolovozom je upravo promrzavao ljuti.

U zastoju koji je izazvao zapeli smo na čitavih nekoliko minuta. Oni se uglavnom kreću iznad krovova, dok se u gradovima rjeđe spuštaju na zemlju. Čak i sa ove udaljenosti činilo mi se da osjećam kako talasi hladnoće dopiru od njega. Stresao sam se i instinktivno zavukao bradu u kragnu kožuha. Činovnici Ministerijuma Zime razmijenili su poglede. Ivan je virnuo na sat. Na drugoj strani ulice, iza oglasnog stuba oblijepljenog plakatima što reklamiraju hrvačke borbe u cirkusu u Okulnjiku, muškarac obučen u engleskom stilu postavljao je aparat ne bi li uslikao ljutog; fotografija se ionako najvjerovatnije neće pojaviti u novinama, zaplijenit će je ljudi iz Mjodove. Ivan i Kiril nisu čak ni obratili pažnju na njega.

Ovaj je ljuti bio izuzetno žustar, izvjesno će prije sumraka stići da pređe na drugu

stranu Maršalkovske, da se tokom noći uspenje iznad krovova, da do petka uzmogne da dopre do gnijezda iznad kino-teatra. Kad je prošle godine jedan mraznik prelazio Aleksandrovim mostom od Prage do Zamka, most je bio zatvoren skoro dva mjeseca. No, ovaj ovdje glacije – ako bih sačekao petnaestak minuta, sigurno bih uspio da osmotrim njegovo kretanje dok mrzne od jednog mjesta do drugog, pomiče se u ledu, ledom, od leda do leda, dok za njim, jedna za drugom, pucaju kristalne niti i polako se osipa modrobijeli sitnež, minut, krc, dva minuta, krc, vjetar je zajedno sa snijegom grabio svaku iole laganiju mrvicu, ali se većina ledila u crnu ploču što za ljutim sasijeca ulično blato, led leda; i ta se staza hrapave, vječno zamrznute zemlje, nalik tragu puževe sluzi, protezala nekoliko desetina metara na istok niz Jeruzolimske, i po trotoaru, i po fasadi hotela. Ostatak su razbili zimovnici ili se sama bila odmrznula; juče poslije podneva termometar je kod Šnicera pokazivao pet stepeni iznad nule.

Ljuti se nije kretao pravom linijom niti je održavao istu visinu iznad kaldrme (mrznu oni i ispod površine zemlje). Prije nekih tri-četiri sata, sudeći po smrvljenoj arhitekturi leda, ljuti je izvolio da promijeni trajektoriju; dosad se kretao jedva metar nad sredinom ulice, ali tada se, prije tri sata, zaputio bio oštrom parabolom uvis, nad vrhove uličnih lampi i zaleđenog drveća. Vidio sam kako je ostavio za sobom nisku vitkih stalagmita, blistali su odbijajući sjaj fenjera, od odbljesaka šarenih neona, od svjetala što su dopirala sa prozora i izloga. Niska se prekidala iznad tramvajskih šina – ljuti se svom težinom objesio bio o zvjezdanu mrežu mrazostruna koje su, razapinjući se vodoravno ili uzdižući uvis, dosezale pročelja zgrada na uglu. Moglo bi da se zavuču ispod njega kad bi se našao neko dovoljno lud.

Ivan je klimnuo Kirilu i ovaj se nezadovoljnog izraza lica iskobeljao iz saonica, zarumenjen od mraza. Možda mi se i posreći, pomislio sam, možda okasnimo, a komesar Prais već izađe na ugovorenu večeru sa general-majorom, i vrate me iz Mjodove neobavljena posla. Hvala ti, Bože, za ovu ledenicu-grdobu. Premjestio sam se na klupi i ramenom se oslonio o bok sanki. Pritrčao je kolporter – „Pao Hirohito!“, „Specijalni Ekspres, trijumfalni Merzov!“ – odmahnuo sam glavom. Čim dođe do zastoja u centru, odmah se sjati svjetina, načičkaju se ulični trgovci, prodavači cigareta i svete vodice, svetog ognja. Policajci su tjerali prolaznike od ljutog, ali nisu bili u stanju da paze na svakoga. Banda mangupa prikrala se iz pravca Brizemajsterovog restorana. Najhrabriji momak, u debelim, bezobličnim rukavicama i lica uvijenog u šal, pritrčao je ljutom na petnaestak koraka i bacio na njega mačku. Mačketina je letjela u visokom luku raširenih šapa i urlajući stravično, a onda je zastrašujući krik najednom prestao. Pala je na ljutog, valjda već mrtva, da bi se polako skotrljala s njega na snijeg, skroz-naskroz smrznuta: ledena skulptura mačke raskrečenih udova i repa pravog kao žica. Momci su odjurili zavijajući od sreće. Bradati Jevrejin prijetio im je s praga Epštajnovne juvelirnice sočno ih psujući na jidišu.

Kiril je u međuvremenu uhvatio starijeg policajca i, zgrabivši ga poviše lakta kako ne bi utekao jurajući za uličarima, počeo u nešto da ga ubjeđuje utišanim glasom, ali uz obilatu pomoć žustrih pokreta drugom rukom. Redar je vrtio glavom, slegao ramenima, češao se po tjemenu. Mlađi iz policijskog para dovikivao je kolegi – pomagaj, kreni! U Alejama je još veći hršum izazvalo dvoje saonica pelcovavši se letvama, kola su se pela na pločnike, pješaci su, psujući na poljskom, ruskom, njemačkom i jidišu, bježali od točkova i kopita, na smrznutom blatu ispred vinarije preturila se jedna matrona ga-

barita gdanjskog ormara, trojica džentlmena pokušavala su da je podignu, u pomoć im je pritrčao pupavi oficir, i tako su je dizali kao četiri konja, jen' - pala je, dva - pala je - na tri je već pola ulice pucalo od smijeha, a ženetina je, pocrvenivši kao bulka, vrištala strahovito, mlatarajući debelim nožicama u malenim, dubokim cipelicama... Stoga ništa čudno što smo se tek na zvuk struganog lima i tresak naprslog drveta osvrnuli unatrag ka raskrsnici. Automobil se sudario sa ugljarevim kolima; jedan se konj prevrnuo, jedan je točak otpao. Policajac je odgurnuo Kirila i potrčao ka sudaru. Automobilista zarobljen u unutrašnjosti natkrivene mašine krenuo je da pritiskuje sirenu; utom je nešto prasnulo pod maskom bolida, kao da je iz dvocijevke opalilo. To je već bilo previše za čilaša upregnutog u saonice pored naših. Uplašen, povukao je naprijed, pravo ka ljutom. Kočijaš je zgrabio uzde, no mora da je konj i sam osjetio na kakav je ledeni zid naletio – još se energičnije ritnuo u stranu i zavrtio saonice u mjestu. Je li to letva zakačila ivičnjak? Je li se čilaš okliznuo o crnu ploču leda? Već sam se bio uspravio na ministarskim saonicama posmatrajući, zajedno sa Ivanom, udes iznad kolone vozila koja je stajala ispred nas, ipak sve se isuviše brzo odvijalo, isuviše neočekivano, isuviše je bilo kretanja, vriske, sjenki i svjetala. Preturio se konj, prevalile su se i saonice koje je vukao, tovar se sa njih strovalio, petnaestak nabreklih buteljki u korpama sa piljevinom, korpe i buteljke skotrljale su se nasred raskrsnice, dio se neumitno slomio, po ledu se razlila blijedozelena tekućina - nafta, pomislih - i istog je trenutka buknuła vatra, od čega, od električne iskre iz automobila, od bačene cigarete, udarca potkovanog kopita o kaldrmu, ne znam. Plavetni je plamen skakutao duž čitave bare, visoko, sve više, metar, metar i po uvis – bezmalo dosežući ljutog, zaleđenog u nadzemnoj mreži.

Pogrbljen nad aparatom, fotograf je polako i metodično okidao snimak za snimkom. Šta će se poslije vidjeti na njima, šta će se sačuvati na staklu i odraziti na papir: snijeg – snijeg – blijedi oreoli fenjera – crno blato, crna kaldrma, crno nebo - siva pročelja zgrada u perspektivi širokog gradskog klanca - u prvom planu haos oštrih linija vozila koja su zapela u zastoju - među njima i među ljudskim prilikama eksplođira buktinja čistog ognja, toliko jarka da papir na tom mjestu djeluje kao da nije nimalo osvjetljen – a iznad nje, iznad plamena bjeline bjelje od bijelog, u srcu viseće arabeske od leda prostire se ljuti, ljuti, masivna munja mraza, morska zvijezda odinja, živa vatra zime, ljuti, ljuti, ljuti nad šubarama žena, ljuti nad kapama i polucilindrima muškaraca, ljuti nad glavama konja i arnjevima kočija, ljuti nad neonima kafana i salona, prodavnica i hotela, slastičarni i piljara, ljuti nad Maršalkovskom i Alejama jerozolimskim, ljuti nad Varšavom, ljuti nad Ruskim carstvom.

Kasnije, dok smo se vozili ka Saskom parku, a potom i Krulevskom ulicom, pored Mrtvog vrta okovanog višegodišnjim ledom i kolonade okićene ledenicama, pored tornja i sabora na Placu saskom, prekrivenih sniježnim lavinama, ka Krakovskom pšedmjješću, ona slika – pa slika slike i predstave – neprestano me je pohodila, uporna uspomena nejasnog značenja, prizor viđen a neshvaćen.

Činovnici su poluglasno razmjenjivali osorne opaske, kočijaš je vikao na nehajne prolaznike; vijavica je popustila, ali je postajalo sve hladnije, dah mi se leđio na usnama, njegov bijeli kolut lebdio mi je ispred lica, oznojeni konji kretali su se u oblacima ljepljive vlage – Kraljevski je zamak bivao sve bliži. Pred skretanjem u Mjodovu ugledao sam ga iznad Zigmuntovog stuba: zamak, zarobljen u grumenu sjenovitog leda – i veliko gnijezdo ljutih iznad njega. Ova purpurno-crna meduza dosegala je dopola kro-

vova Starog grada. Vedrim su se danima mogli vidjeti talasi mraza kako vise u vazduhu oko Velikog tornja. Nedostajala je skala na termometru kojom bi se izmjerila ta hladnoća. Oko logorskih vatri na rubu trga žandarmi su čuvali stražu. Kad iz gnijezda treba da se izledi ljuti, oni zatvore ulice. General-gubernator je bio tu postavio kordon dragona iz Četrnaestog maloruskog puka, no taj je puk u međuvremenu ekspedovan na japanski front.

Krov Palace krakovskih biskupa opstajao je slobodan od ledenih izraslina. U krilnoj zgradi koja je izlazila na Senatorsku ulicu i dalje su bile smještene sve otmjene radnje – električni reflektori osvjetljavali su reklame „Ekskluzivnih delikatesa Nikolaja Šelehova“ i čajeva „Moskovskog trgovačkog doma Sergeja Baziloviča Perlova“ – ali je glavno krilo, ono koje je izlazilo na Mjodovu, ispod rokoko vijenca a na pilastrima sa korintskim kapitelima, pripadalo Ministerijumu Zime. Iznad oba prolaza, na kapijama, visili su crni, dvoglavi orlovi pod krunama Romanovih i sa inkrustacijama od oniksnog tungetita.

Ujahali smo u unutrašnje dvorište, letve saonica zaškripale su na kaldrmi. Činovnici su sišli prvi, Ivan je smjesta nestao u vratima natakavši usput cviker na nos; Kiril je stao na stepenište, ispred praga, i osvrnuo se ka meni. Otvorio sam usta. Podigao je obrvu. Spustio sam pogled. Ušli smo.

Kočijaš mi je uzeo kožuh i šapku, a vratar poturio veliku knjigu u koju sam morao da se upišem na dva mjesta, pero mi je ispadalo iz ogrubjelih prstiju, hoćete li ja da vas potpišem, cijenjeni gospodine, ne, ne, ja ću, sam ću. Nepismena svjetina takođe pohodi hodnike *начальства* Zime.

Sve je ovdje blistalo od čistoće: mramor, parket, staklo i kristal, i zimazo sa svojim duginim bojama. Kiril me je poveo glavnim stepeništem, kroz dva sekretarijata. Na zidovima, ispod portreta Nikolaja II Aleksandroviča i Pjotra Rapackog, visili su sunčani pejzaži stepe i šuma, prolječnog Sankt Peterburga i ljetnje Moskve, iz vremena dok su još proljeće i ljeto imali tamo pristup. Iako osoblje nije dizalo glave od stolova, vidio sam ipak kako me prate oči savjetnika, referenata, birokrata i pisara, a potom razmjenjuju preke poglede. Kad se završava vrijeme činovnikovanja? Ministerijum Zime nikada ne spava.

Vanredni komesar Prajs V. V. zauzimao je poveći kabinet sa antiknom peći i malim, pokvarenim kaminom, visoki prozori gledali su na Mjodovu i Plac zamkovi. Kad sam ušao, mimoišavši na pragu Ivana koji me je očito već bio najavio, gospodin komesar se, okrenut leđima, vrzmao oko samovara. I sâm je imao figuru samovara, kruškast, trbušast trup, i malu, ćelavu glavu. Kretao se energično, frenetično, dlanovi su mu lepršali preko stola, stopala neprestano plesala, sitan iskorak ulijevo, sitan iskorak udesno – bio sam uvjeren da pjevuši nešto sebi u bradu, da se sebi u bradu smješka, iz rumenog lica izviruju vesele okice, ne mršti se glatko čelo komesara Zime. No, pošto se nije osvrtao, ja sam nastavio da stojim kod vrata, ruku prekrštenih iza leđa, dopuštajući toplom vazduhu da mi puni pluća, umiva kožu, rastapa promrzlu krv u venama. U kabinetu gotovo da je bilo vruće, velika šarena peć od majolike nije se ni na trenutak hladila, prozori su se na kraju toliko bili zamaglili da sam kroz njih posmatrao razlivene duge uličnih svjetala koja su se neobično slivala i razlivala po staklu. Od izuzetnog je političkog značaja da u Ministerijumu Zime nikada ne vlada hladnoća.

– Zaboga, Venedikte Filipoviču, zašto stojite? Sjedite, sjedite.

Rumeno lice, vesele okice.

Sjeo sam.

Gromko je uzdahnuo i sručio se na svoju stranu stola grleći dlanovima šoljicu sa čajem koji se pušio. (Mene nije ponudio.) Relativno je kratko ovdje službovao, sto nije bio njegov, izgledao je iza njega kao dijete koje se igra ministrovanja, namještaj bi sigurno zamijenio. Mora da su ga tek nedavno poslali, a poslali su ga, vanrednog carskog komesara – odakle? Iz Peterburga, iz Moskve, iz Jekaterinburga, iz Sibira?

Duboko sam udahnuo.

– Neka mi *Ваше Благородие* ne zamjeri... Jesam li uhapšen?

– Uhapšen? Uhapšen? Ta, šta vam pada na pamet!

– Vaši službenici...

– Moji službenici!

– Da sam dobio poziv, jamačno bih i sam...

– Zar vas nisu ljubazno pozvali, gospodine Gjeroslavski? – najzad mi je pravilno izgovorio prezime.

– Cijenio sam da...

– Zaboga! Uhapšen!

Zadihao se.

Položio sam šake na koljena i prepleo prste. Gore je nego što sam mislio. Neće me strpati u *тюрьму*. Visoki carski činovnik želi sa mnom da porazgovara.

Krenuo je da vadi papire iz stola. Izvukao je debeli štos rubalja. Izvadio je pečat. Znoj mi se slivao ispod rublja.

– Daaa – Prajs je glasno srknuo čaj. – Primite moje saučešće.

– Molim?

– Prošle godine preminula vam je majka, zar ne?

– Jeste, u aprilu.

– Ostali ste sami. Tužno je to. Čovjek bez porodice je kao... pa, sam je, je li? Nije to dobro, o, ne, nimalo – okrenuo je stranicu, srknuo i okrenuo slijedeću.

– Imam brata – promrmljao sam.

– Da, da, brata, na drugom kraju svijeta. Gdje je, bješe, otputovao, u Brazil?

– U Peru.

– U Peru! Šta tamo radi?

– Gradi crkve.

– Crkve! Sigurno vam često piše.

– Svakako češće negoli ja njemu.

– To je lijepo. Čezne.

– Jamačno.

– Vi ne čeznete?

– Za njim?

– Za porodicom. Kada ste posljednji put imali vijesti od svoga oca? – stranica, stranica, srk.

Otac. Znao sam. O čemu je drugome i moglo da se radi?

– Ne dopisujemo se, ako to pitate.

– To je strašno, strašno. Zar vas nimalo ne zanima je li uopće živ?

– Živ je?

– A! Je li Filip Filipovič Gjeroslavski živ! Je li živ! – čak je ustao od svog stola. Pored zida se nalazio veliki globus na tankom stalku od vlažnog zimaza, a na samom zidu visila je karta Azije i Europe; zavrčio je globus i mlatnuo nadlanicom mapu.

Kad me je ponovo pogledao, na dežmekastom licu nije ostalo ni najmanjeg traga donedavne veselosti, tamne oči posmatrale su me sa kliničkom pažnjom.

– Je li živ? - prošaptao je.

Podigao je požutjele papire sa stola.

– Filip Gjeroslavski, sin Filipa, rođen godine hiljadu osamsto sedamdeset osme u Vilkuvki, u Pruskom kraljevstvu, u Istočnoj Pruskoj, lidzbarski okrug, od hiljadu devetsto pete ruski podanik, muž Eulagije, otac Boleslava, Benedikta i Emilije, godine hiljadu devetsto sedme osuđen na smrt zbog saučesništva u oružanoj pobuni i u atentatu na *Ego Императорское Величество*; ну, zahvaljujući pomilovanju, kazna mu je smanjena na petnaest ljeta teške robije bez prava na rad i uz sekvestar imovine. Pomilovan je godine hiljadu devetsto sedamnaeste, uz *приказ на жительство* u granicama amurskog i irkutskog general-gubernatorstva. Nije vam pisao? Nikada?

– Majci. Možda. Isprva.

– Ali sada? U posljednje vrijeme? Od sedamnaeste? Uopće?

Slegnuo sam ramenima.

– Sigurno i sami vrlo dobro znate kada i kome on piše.

– Ne budi drzak, momče!

Osmjehnuo sam se, jedva primijetno.

– Izvinjavam se.

Dugo me je posmatrao. Na lijevoj je ruci nosio prsten s nekakvim tamnim kamenom optočenim skupocijenim tungetitom, sa ugraviranim amblemom Zime; lupkao je tim prstenom o sto, tup, tupp, parni su udarci bili silovitiji.

– Završili ste Imperatorski univerzitet. Čime se sada bavite?

– Pripremao sam se za rigorozum...

– Od čega se izdržavate?

– Držim časove matematike.

– I prilično od tih časova zaradujete?

Pošto sam se već bio osmjehnuo, preostalo mi je samo da spustim pogled na sklopljene šake.

– Prilično malo.

– Čest ste gost lihvara, znaju vas svi Jevreji u Nalevkama. Samo ste Abjezeru Blumštajnu dužni preko tri stotine rubalja. Tri stotine rubalja! Je li to istina?

– Ako bi mi *Бауе Благородуе* kazalo najzad u vezi sa čim sam saslušavan, bilo bi mi lakše da to i priznam.

Tup, tupp, tup, tupp.

– A možda ste vi zaista počinili kakav zločin, čim mi se tu znojite toliko od straha?

– Neka *Бауе Благородуе* izvoli da raskrili prozore.

Prišao mi je i stao nad glavom; nije čak ni morao naročito da se naginje da bi mi to saopštio na uho, najprije šapatom, zatim hučnim vojničkim tonom, te naposljetku bezmalo krikom:

– Vi ste hazarder, moj Benedikte, okorjeli kartaroš. Šta god zaradili – sve izgubite, šta god uzajmili – sve proćerdate, šta god od prijatelja iskamčili – sve spiskate, nijedan

vam prijatelj nije ostao, ništa vam više nije ostalo, a i to gubite, sve gubite. Ajnc, bakara, zimuša, poker, svaka vam je igra draga. Jednom ste osvojili pola pilane – da biste je iste noći i izgubili. Morate da gubite, ne umijete da ustanete od stola dok se dobrano ne obesparite, toliko da više niko ne želi da se karta sa vama. Venedikte Filipoviču, više niko ne želi da se karta sa vama. Više niko ne želi da vam pozajmljuje. Zadužili ste se za naredne dvije godine. Ne piše Boleslav vama, pišete vi njemu, preklinjete za novac, ali vam ga više ne šalje. Ocu ne pišete jer vam otac novca nema. Htjeli ste da se oženite, no nesuđeni je tast pse na vas nahuškao nakon što ste založili i straćili miraz svoje vjerenice. Da bar opalite sebi metak u čelo, kako dolikuje jednom plemiću, ali vi to nećete učiniti, jebem ti plemića, fuj, vi ste ološ!

Izvinjavao sam se osmijesima.

Odahnuvši, komesar Prajs me je prijateljski potapšao po ramenu.

– Ne bojte se, znamo mi i ološe. To što za oca brinete koliko i car Japana za giht nije ništa – vas interesuje hiljadu rubalja! E, to je već nešto. Za hiljadu rubalja učinili biste... svašta. Mi ćemo vam dati hiljadu, a kasnije možda i još jednu ako se dobro pokažete. Otićete da posjetite oca.

Tu je začutao, očito iščekujući moj odgovor. A kako ga nije dočekao, vratio se za sto, čaju koji se i dalje pušio (usput se ipak bio pomalo ohladio, te ga je sada i duže i glasnije srkao), papirima i pečatima. Masivnim je perom ostavio svoj potpis na dokumentu, a zatim ga udario jednim pečatom i popravio drugim; zadovoljno je protrljao ruke i zavalio se u kožom presvučenu fotelju.

– Ovdje su vam pasoš i *направление* od naše delegature u Irkutsku, oni će se za vas pobrinuti na licu mjesta. Već su vam kupili kartu, krećete sutra u Moskvu, inače nećete stići na onaj Sibirski ekspres – danas je prvi juli, karta vam je za peti, polazak je u deset uveče sa Jaroslavske željezničke stanice, u Irkutsk stižete jedanaestog, tamo će vas smjestiti u Hladnu do Kežme. Evo vam hiljadarke, potpišite priznanicu. Kupite sebi nešto da obučete ne biste li počeli da ličite na čovjeka! Padne li vam samo na pamet da uzmete novac i spiskate ga na kartama – uostalom, radite šta vam je volja, samo otidite na Bajkal. Hajte, potpisujte!

Hiljadu rubalja. Šta oni očekuju od mene da tamo učinim? Da iskamčim od oca imena koja nije odao na suđenju? Samo, zašto mi se za to obraća Ministerijum Zime, a ne unutrašnjih poslova?

– Otići ću – rekao sam – posjetit ću oca. I šta? I to je to?

– Porazgovarat ćete sa njim.

– Porazgovarat ću.

– Ako porazgovarate, e, to će već biti dobro.

– Ne shvatam šta, *Ваши Благородие...*

– Pisma nije slao, a vas to, naravno, nije čudilo – komesar Prajs je otvorio fasciklu ukoričenu u sukno i kornjačevinu. – Irkutsk nam piše... Bio je geolog, zar ne?

– Molim?

– Filip Filipovič studirao je geologiju. Interesovanje za nju nije ga napustilo ni u Sibiru. Izvještavaju me... Od početka je bio vrlo blizu, njegovu su kažnjeničku četvu uzeli za drugu ili treću ekspediciju što je otišla tamo u jesen hiljadu devetsto desete. Većina je izginula od promrzlina. Ili su se smrзли na licu mjesta. On je preživio. Potom se vratio. Njima. Ja u to ne vjerujem, ali tako mi ovdje pišu. Izdali su naredbu, dali novac, a ja im,

evo, šaljem čovjeka. Vaš otac razgovara sa ljutima.

O ONOME ŠTO SE NE MOŽE ISKAZATI

Mojim životom vlada princip stida.

Upoznajemo svijet, upoznajemo jezik kojim taj svijet opisujemo, ali ne upoznajemo sebe. Većina ljudi – skoro svi, rekao bih – do kraja života ne nauči jezik kojim bi mogli da opišu sebe.

Kad za nekoga kažem da je izdajica, to znači da smatram da se ponaša izdajnički – i samo to i znači, ništa više, pošto mu, dakako, neću zaviriti u dubinu duše i saznati je li uistinu izdajica. Međutim, ne mogu taj jezik da upotrijebim kako bih opisao samog sebe: dosadašnje mi iskustvo govori da sam i dalje jedina osoba za koju njene riječi, djela, odustajanja, predstavljaju tek blijedi i, u suštini, slučajni odraz onoga što se krije ispod njih, što predstavlja izvor i uzrok. Postojanje ovoga izvora doživljam neposredno, dok pojedinih svojih postupaka nisam nimalo svjestan, a sve shvatam nepotpuno, iskrivljeno. Uvijek posljednji saznajemo kakvu smo u društvu budalu napravili od sebe. Bolje poznajemo namjere koje se kriju iza naših djela nego djela sama. Bolje znamo šta smo htjeli da kažemo nego šta smo zaista kazali. Znamo ko želimo da budemo – ne znamo ko smo.

Jezik koji nam služi da opišemo svoje ponašanje postoji pošto tu stvarnost doživljavaju mnogi ljudi i mogu među sobom da prodiskutuju o nečijoj razmetljivoj ljubaznosti ili nečijem *faux pas*. Jezik kojim bih opisao samoga sebe ne postoji pošto tu stvarnost ne doživljava niko osim mene.

Bio bi to jezik kojim bi se koristila jedna jedina osoba, jezik neizreciv, nezapisiv. Svako mora sam da ga stvori. Većina ljudi – gotovo svi, u to ne sumnjam – do smrti se na to ne usudi. U najboljem slučaju, ponavljaju u sebi tuđe opise vlastite ličnosti, izražene tim izvedenim jezikom – jezikom druge vrste – ili zamišljaju šta bi njime kazali o sebi kad bi mogli da se pogledaju izvana.

Da bi išta o sebi rekli, moraju sami sebi postati stranci.

Mojim životom vlada princip stida. Nemam boljih riječi kojima bih tu istinu ispričao.

Prosjak molećivo pruža ka meni ruku, imam novac, mogu da ga mu dam, makar pet, makar dvije, makar jednu kopejku, niko drugi ne gleda, samo smo nas dvojica tu, taj prosjak i ja – ne dajem mu ništa, okrećem se i užurbano odlazim zavlačeći glavu među ramena.

Ko je razbio teglu slatkog? Majka povisuje glas. Ko je razbio? Nisam ja, i nemam pojma je li kriv Bolek ili Emilka, ali majka ponavlja pitanje, jednom, drugi put, i ja najzad odlučno pokazujem na Boleka. On je.

Smijeh u društvu, svi ismijavamo zajedničkog poznanika koji, naravno, nije tada tu sa nama, jedan za drugim, prisjećamo se njegovih slabosti i brukanja. Ustajem, ne smijem se, mrštím obrve i stišćem usne, ustajem i – sram vas bilo!

Красавица se lijepi za mene, pada mi na grudi, klizi niz ruke u krilo dok kočije usporavaju i zaustavljaju se pred kapijom kuće u kojoj iznajmljujem sobu sa Kivajsom,

Kivajs je u provinciji kod dalekih rođaka, soba je slobodna, pijana se šiparica kikoće grickajući mi dugme redengota – kočijaš se okreće, namiguje, treba li vam pomoć, milostivi gospodine? Preneražen, izvirujem. Guram mu u šaku zgužvanu rublju. Odvezi drolju gdje god hoće! Stresam *девушкы* sa sebe, iskačem iz kočija i sakrivam se trčeći u dubinu mračnog ulaza.

U šumi iza dedinog sela, u vjetrolomu pored potoka, leži leš srne. Načet od grabljivica i strvinara, pod crnim je baldahinom od muha. Nikome ništa ne spominjem, dolazim svakog jutra i večeri, bockam ga štapom, okrećem, zagledam, posmatram kako ga iznova spopadaju bube, kako meso mijenja boju, iz tijela ističu tamne tekućine, a zemlja ih polako upija. Gdje provodim toliko vremena, pita deda. Lažem. Vidi da lažem. Kuda to odlazim, pita. Ćutim. Šiba me kaišem. Plačem. Ne govorim istinu, ne govorim ništa. Ćitavog se ljeta šetkam šumom u potrazi za mrtvim životinjama. Nosim sa sobom debeli štap nalik toljagi. U tupom samozaboravu udaram tim štapom crkotinu, toliko da se čak i trulež odvaja od kostiju. Evo ti! Evo ti, na! Evo ti!

Osamnaest i sedamdeset četiri! Osamnaest i sedamdeset četiri! Pijačni larmadžija dere grlo objavljujući dobitne brojeve. Svi smo kupili srećku prije ulaska na vašar. Nasmiyani, rumeni od šljivovice i mraza, rovarimo po džepovima u potrazi za papirićima. Pronalazim ga, vadim ga. Osamnaest i sedamdeset četiri. Glumeći veliko razočaranje i bijes, oni bacaju srećke u blato, kunu baksuzluk i sprdaju se na račun budale koja ne dolazi po zgoditak. Cijepam pobjedničku srećku i nastavljam da radim isto što i oni.

Noću, kad niko ne gleda, vježbam strašne grimase, iskolačene oči i iskežene zube, isuviše divljačke da bi išta značile na jeziku ljudske fizionomije; stravične izraze, ali i apsolutno mrtvilo lica, paralizu i najsitnijih mišića lobanje, što na dnevnom svjetlu i među ljudima nikada ne uspijevam da postignem jer ne vladam izrazima vlastitog lica. Noću, dok spavam, ispod kapaka vidim shemu koja podsjeća na požutjele Zigine gravire, anatomske crtež one izdaje: desetine krutih niti kanapa prodjenutih mi kroz kožu obraza, obrva, podbratka, usana; druge krajeve tih niti drže ljudi koji stoje oko mene, u svojim rukama, u zubima, uvezane su im oko privjesaka na satovima i kopči na manžetnama, na burmama, na drškama štapova i čibucima cigara, nekima su i same ušivene u mimičke mišiće, pa čak i u srca, pravo kroz grudi i grudne kosti. A onda gravira oživljava – dan je – gužva je – ljudi – ja...

Osmjehujem se – osmjehujem se – osmjehujem se.

...

Prisjećam se svog ponašanja, koristim drugi jezik...

Moram sam sebi da postanem stranac.

Benedikt Gjeroslavski je bio dobar kad je bio mali. Svako bi poželio takvo dijete. Bio je miran – uvijek je slušao roditelje, slušao je starije, nije se odazivao bez potrebe, nije nizaio nestašluke, nije se tukao sa drugom djecom, recitovao je molitvu prije spavanja, u školi je imao najviše ocjene. Drugi su se dječaci vucarali po gradu, gluvarili po ulicama – on je čitao knjige. Drugi su dječaci krišom posmatrali djevojčice i zadirkivali sestre – on je svoju sestricu učio da čita i piše. Čistio je uši. Klanjao se susjedima i poznanicima. Nije čačkao nos, nije pokazivao prstom. Nije se razbolijevao. Nije rodite-

ljima pravio probleme. Svako bi poželio takvo dijete.

Kad je napunio sedamnaest godina i upisao se na Carski univerzitet, sreo je i druge koji su bili dobra djeca.

Prepoznali su se po osmijesima.

Je li već bilo kasno? Jesam li mogao da se povučem – povučem ka čemu, kome, kakvom sebi? Ne postoji nijedan trenutak u prošlosti koji bi, nekim čudom promijenjen, preokrenuo tok moga života, nikakva katastrofa koja me je u prošlosti snašla, ništa zbog čega bih bio drugačiji nego što treba da budem; ništa slično ne bih umio da navedem.

A zapravo je upravo suprotno: dokle god da posegnem sjećanjem, uvijek ću pod tankom pokožicom svojih riječi i djela pronaći isti princip, muskul nemira, nade i odbojnosti, sapet u istom pravcu kao i kada sam imao tri, trinaest i dvadeset tri godine. Nije to osjećanje, nešto je drugo, nije misao – bježi, izmiče, klizi, nematerijalno je, neopisivo – stoji! Pogledaj me u oči! – ti, ti – nazvat ću te Stidom, iako to nisi, nazvat ću te Stidom, jer nema bolje riječi na međuljudskom jeziku.

O ZAKONIMA LOGIKE I ZAKONIMA POLITIKE

Alfred Tajtelbaum čekao me je u Heršfildovom restoranu. Sjedio je sam pored velikog prozora koji je gledao na Simonsov pasaž i čituckao krivo savijene novine. Naručio je košer šljivovicu sa guščjim čvarcima i vjerovatno je već bio stigao do druge porcije. Mjodovu od Dluge dijeli tri koraka, no nakon što sam mu telefonirao sa trijema palate, ponovo su me presreli Ivan i Kiril: trebalo je popuniti formulare, izvući svjedočanstvo o *благонадёжности*, ubilježiti i druga putna dokumenta... Kad sam ušao kod Heršfilda, satovi su pokazivali sedam.

– Evo ti.

Alfred je pogledao u novčanice koje sam bacio na sto. Je li se uopće sjećao duga? Ili je još odavno izgubio nadu da ću ga ikada izravnati? Objesio sam kožuh i kapu. Brojao je rublje lagano ih prebirajući među prstima.

Sjeo sam.

– Odlazim.

Podigao je glavu.

– Na koliko?

– Ne znam.

– Kuda?

– U Sibir.

Nakašljao se.

– Šta se desilo?

Ispričao sam mu o ocu, pokazao papire.

– Plašio si se da ti neću povjerovati – promrmljao je.

– Već mjesec dana prijetiš da ćeš se preseliti u Lavov.

Pripalio je cigaretu. Naručio sam votku da nas ugrije. Napolju su, preko puta, na vratima ispod firme jedne modistice, razgovarale dvije mlade žene sa elegantnim krzni-

ma oko vrata. Mi smo, pak, razgovarali dopola okrenuti ka izlogu, kroz plavičasti dim i kroz žamor glasova ostalih gostiju, u to je doba Heršfildov lokal bio pun; govorili smo glasno i izražajno, kao da smo recitovali pozorišne replike ili priznavali zločine pred visokim tribunalom. Žene ispod modistkinjine firme smijale su se zaklanjajući crvena usta nadlanicama u crnim rukavicama. Mraz je njihova lica činio još ljepšim paleći im iskre u očima, rumeneći obraze, vajajući nos.

– Lešnjevski i Sjerpinski mi šalju zvaničan poziv, u ime Lavovskog univerziteta.

– Baš su se bili zavadili sa Kotarbinjskim.

– Napisat ću doktorat kod njih, za godinu-dvije.

– Počet ćeš iznova?

– Daleko bilo! Premišljao sam se da promijenim prezime.

– Šališ se.

Alfred je slegnuo ramenima.

– Beškov je čuo da ću se starati za docenturu i namještenje na fakultetu. A i sam dobro znaš šta on trabunja o Jevrejima.

– Od jeseni će i Lukasjevič predavati na Carskom. Možda...

– Predavanja su na poljskom jeziku, no to nije sve. Bojkot se prilično otegao. Carski je univerzitet star više od pola stoljeća, treba i tu tradiciju uzeti u obzir.

– U inostranstvo, dakle, u Lavov? Odlučio si?

– I sam kažeš da ne znaš kad ćeš se vratiti. Uostalom, priznaj, zapeli smo u poslu – posegnuo je za fasciklom zataknutom pod stolicu i izvukao podeblji štos papira, barem pola RIS-a. – Izvoli, sve je tu, uključujući i moja posljednja pisanija.

Rasijano sam ih prelistao. Zaista, među njima se nalazio čak i članak Kotarbinjskog iz „Filozofskog pregleda“ od prije jedanaest godina i posljednja, odbačena verzija naših *Teorija i primjena polivalentnih logika*.

– I šta, sad samo teorija skupova i Bul? – brecnuo sam se zajedljivo.

– Princip protivrječnosti ne mogu više očima da vidim. Vjerovatno ću se ponovo udubiti u primarne iskaze u logikama *Principia mathematica*. Uzmeš li kvantifikatore iskaznih i funktorskih promjenljivih... Uostalom, pričao sam ti... – uzdahnuo je.

Razgovor je krepao.

U rukama sam držao Alfredove novine.

Rat je bezmalo izgubljen, Rusija se usredsređuje na neprijatelje bliže srcu Imperije. U Peterburgu se odvija buran politički proces. *Optužba tereti Vilinkoviča A. D. za članstvo u stranci koja teži uvođenju demokratske republike u Rusiji. U vatri tužiočevih pitanja pretkraj trećeg dana suđenja optuženi je priznao krivicu.* U privrednim stupcima pitanja carinskih tarifa i istupa u britanskom parlamentu protiv slobodne trgovine, kao i bankrota u teškoj industriji. *Američki milijarder Morgan pregovara sa njemačkim i francuskim bankama o osnivanju velikog antizimaznog trusta i već je zajedno sa tim bankama izložio vladama zemalja netaknutih Ledom ponudu o isključivoj trgovini po zagarantovanim cijenama, zahtijevajući, pak, protivruske carinske zapreke. Mi kažemo: neka mister Morgan sopstvenu državu osniva! Pff, teško da postoji išta što bi me se manje ticalo.* Ispio sam čašicu votke. Stubac dalje, ispod reklame za Školu dobrog ponašanja Ž. Žužu – karikatura pomahnitale ženske čeljadi u automobilima. *Novi hirovi sufražetkinja. Engleske sufražetkinje služe se u izbornoj agitaciji sve silovitijim sredstvima. Jedna od njih upala je prekjuche u izborni štab Carevog ministra trenutak nakon što je ministar bio ušao, i polila*

vrelom tečnošću sve dokumente i proglase koji su ležali na stolu. Kap tečnosti prsnula je u oko ministrovom sekretaru i mučno ga opekla. Uprkos nesnosnom bolu, sekretar je pojurio napasnicu, no ova je, istrčavši iz lokala, sjela u automobil i požurila uskom ulicom u nedozvoljenom smjeru. Srčani je sekretar nastavio potjeru na pozajmljenom biciklu, ali je luđakinja potjerala mašinu ne hajući za zdravlje ljudi i životinja, te je na taj način i pravdu izbjegla. Hvala Bogu, pa su nama u Ruskom kraljevstvu i imperiji strani ovakvi vulgarni običaji.

Gužvao sam novine, ispražnjen od vlastitih misli.

Od modistice su izlazile i posljednje klijentkinje; one su se dvije žene udaljile od ulaza radnje nestavši nam iz vida. Pozamanterija pored takođe se zatvarala, gasila su se unutrašnja svjetla.

Stisnuo sam kapke kao da mi je iznenada sniježna pahulja pravo na zjenicu sletjela.

– Ne mogu da zaboravim onaj prizor dok sam se vozio Mjodovom... Znaš li da na uglu Maršalkovske i Jerolimskih sada stoji ljuti.

– Aha.

– Dogodila se nesreća, prolila se nafta, buknila je vatra čitav metar uvis, ako ne i više, dva metra. S tim što je ljuti visio iznad svega toga, već se bio zaledio za zgradu, za ulične svjetiljke, za stubove. Dotad se vukao po zemlji – da bi iznad raskrsnice uzletio. Mora da je počeo da se uzdiže bar pola dana ranije. Ali, Alfrede, ta je nesreća bila sasvim nepredvidiva! Nesreća se na nesreću nanizala!

Posmatrao me je napola razveseljenog, napola preneraženog izraza lica.

– Šta bi to trebalo da predstavlja, terensko testiranje logike?

– A–a, pa otkad je logika nauka zasnovana na empiriji? Ima li ičeg što je na prvi pogled udaljenije od empirije? A opet, svi se u tim razmišljanjima oslanjamo na naše iskustvo, na opažanja onoga što se dešava u svijetu – na naš svijet i naša opažanja. Istina i laž ne postoje izvan naših glava. Bez jezika kojim ih izričemo, bez čulnih opažaja na kojima smo sve učili – ne bi bilo ni istine ni laži.

Zgnječio je opušak u pepeljari.

– Bez jezika... Tako je, u ovom jeziku! U ovom jeziku kojim govorimo nema ni istine ni laži.

– Jeziku koji govorimo... – počeo sam pa prekinuo, po hiljaditi put iskusivšu tu jedinu nesalomivu istinu: da se jezikom kojim govorimo ne mogu iskazati sve sakatosti i ograničenja jezika koji govorimo. Ne može se čak ni ispričati zašto se neke stvari ne mogu ispričati.

– I dalje te progoni antinomija lažova – coknuo sam iz gađenja.

Pred vama se zaustavlja čovjek i kaže da laže. Je li rekao istinu? Dakle, ne laže. Slagao je? Dakle, rekao je istinu.

Kakvu vrijednost pripisati takvim iskazima? Kad nisu ni istine ni laži.

– Pomozi mi! – Alfred Tajtelbaum je zalupkao pepeljarom o sto. – Gdje se tu krije greška?

– Polazimo od toga da ljudski jezik inače vezuju zakoni logike. A zapravo je obratno: jezik je taj koji logiku sputava.

– Treba prekrojiti jezik prema logici – ali to više neće biti naš jezik.

– Pa šta? Ako je logika odraz objektivne stvarnosti, a ne samo tradicijom osviješteno praznovjerje što obitava u našim glavama – onda bismo morali da postupamo poput

fizičara koji postepeno prekrajaju jezik matematičkog opisa svijeta po mjeri ovoga svijeta.

– Treba pronaći jezik kojim se može izreći istina... To jest: u kom će sve što se može izreći biti ili laž ili istina. Hm – ponovo se zagledao kroz prozor u sniježni pasaž.
– Prvo, takvim logičkim jezikom ne bi mogao da govoriš o samom sebi. Ne bi li izbegao antinomiju lažova, morao bi da izbaciš iz jezika sve istinite ili lažne tvrdnje o enicama tog jezika.

Prasnua sam.

– To bi, dakle, opet bio jezik nepodesan za iskazivanje istine.

– Ne! Rekao bi da pada snijeg – mahnuo je ka staklu – ali ne bi rekao da si izrekao istinu kazavši da pada snijeg. Ne tim istim jezikom. Razumiješ?

– Ali to onda baš i ne paše našem svijetu. Da li zaista imamo samo istinu ili laž u njemu?

– A–a, pobrkao si lončice! Kotarbinjski je u pravu: izvjesne tvrdnje mogu da ne budu ni istinite ni lažne, sve dok se ne odvijaju događaji o kojima govore. Lešnjevski je ortodoksní Laplasov pobornik, s tim što mu je zbog toga čitava budućnost uništena. Ali rečenica „Car Nikolaj Drugi nije doživio svoj šezdeseti rođendan“ neće biti ni istinita ni lažna naredne četiri godine. A kad se događaji već budu odvili, i kad ove tvrdnje postanu istinite ili lažne, neće vremenom moći da prestanu da budu takve.

– Zato što ti to posmatraš kao proces, kao nekakvu logičku mašinicu za mljevenje mesa, u koju s jednog njenog kraja, iz budućnosti, guraš bezoblične komade mesa događaja, bup-tras, provrtiš ga kroz Sadašnjost, da bi na drugom kraju mašnice, u prošlosti, izašla mljevena logika u dvije jednake, odvojene trake: istine i laži.

– Pa, da, manje–više, tako je...

– A sada to zamrzni.

– Šta?

– Zaledi, zaustavi, stopiraj. Možeš biti siguran isključivo u svoje Sada. Sve ostalo, sve što se na to Sada nadovezuje, ali prevazilazi njegove granice, sumnjivo je, postoji samo kao pretpostavka zasnovana na Sada, i to samo ukoliko uopće možeš išta da pretpostaviš.

Tajtelbaum me je gledao sažaljivo.

– Ti zaista smatraš da sudove o prošlosti činimo istinitima ili lažnima – otkrivajući je? I da im oduzimamo lažnost i istinitost – zaboravljajući, gubeći znanje? Moj Benedikte!

– Nije li to inače sudbina sudova o budućnosti, što se toga tiče, slažemo se, zar ne? Bog se služi trovalentnom logikom, jer On zna sve; Njegov jezik je jezik „da–da, ne–ne“. Tako kažu i Pismo i doktor Ajnštajn. A da ljudi mogu da spoznaju samo one događaje koji ih dotiču Sada... Šta u tom slučaju da kažem za ljute? Ovaj danas, na raskrsnici... Reci mi: ako bismo posmatrali stvarnost sasvim drugačije, ako bismo živjeli u drugoj stvarnosti, u drugom toku vremena – bismo li se služili istom logikom? Znaš da ne bismo!

Alfred je naručio kafu. Otkopčao je okovratnik i čak uzmakao ka naslonu stolice.

– Drugim riječima, bez nekoga ko bi tu istinu izrekao ne može se utvrditi da svijet postoji, je li tako? Rečenica „Svijet postoji“ neće biti istinita – niti lažna – sve dok je neko ne izgovori.

– Takva rečenica prije toga ne bi ni mogla da postoji, te stoga...

– Kako je onda moguće da u svim kulturama, u svim vremenima, svi jezici grade iste kategorije istine i laži? Štaviše, svi se pozivaju na princip neprotivrječnosti!

– Zato što su to i dalje ljudske kulture, izgrađene na iskustvu koje ulazi kroz par očiju, par ušiju, kroz majmunski se mozak okreće... Nisi li studirao biologiju? Razmisli: koliko je zemaljskih vrsta koje su obrasle drugim čulnim organima, koje su u drugim sredinama zasađene.

– Kako onda: imaš jednu, objektivnu logiku, ukorijenjenu u samoj stvarnosti – ili stotine različitih logika koje zavise od misaonog i čulnog aparata vrste?

– A svaka se u različitoj mjeri i iz različitog pravca približava logičkim principima svemira.

– Ah! Po tebi ljuti...

– Ne doživljavaju svijet kao mi. U drugom svijetu žive.

– Misliš na potpuno deterministički svijet? Pasivne životinje koje su svjesne čitave svoje budućnosti?

– Ne, ne, kad bi znao budućnost, ne bi nikad u nju srljao!

– U čemu je onda...

– Zagonetka: svijet koji najbolje opisuje logika Kotarbinjskog – i svijet koji opisuje moja logika, a u njoj su samo sudovi o sadašnjosti zaleđeni: ili su lažni, ili istiniti. Na osnovu čega bi razlikovao te svjetove?

– Hm, na osnovu fluidnosti istine o prošlosti?

– Šta to znači? Popričaj sa bilo kim o hiljadu devetsto dvanaestoj ili o januarskom ustanku.

– Jedno je činjenica, a nešto sasvim drugo sjećanje, mišljenje o njoj.

– Sjećanje! – prasnuo sam bijesno. – Takvo sjećanje nije dar, već prokletstvo: budući da se sjećamo samo prošlosti, a sjećamo se jedne prošlosti, svako svoje, podliježemo iluziji – doktor Kotarbinjski joj takođe podliježe – da minuli događaji ostaju zauvijek definisani, zamrznuti u istini. I sve logike gradimo oslanjajući se na tu iluziju.

Alfred je zamišljeno uvijao i razvijao bijelu salvetu.

– Na osnovu čega bi razlikovao te svjetove... Zar smatraš da se oni ne mogu razlikovati? U tvom bi svijetu istovremeno postojale brojne prošlosti, jednako istinite-neistinite, kao što u ovom trenutku postoje brojne budućnosti ovog našeg randevua: u nekima ti izlaziš prvi, u nekima ja, u nekima srećemo...

– Gospodin Tajtelbaum! Gospodin Gjeroslavski! Koga to moje lijepe oči vide!

Evo nama i Mičke Fidelberga iz Varšavskog udruženja za uzajamnu pomoć trgovačkih subjekata Mojsijeve vjeroispovijesti, sekretara Društva varšavskih socijalista i dalekog rođaka Abjezera Blumštajna. Već dobrano podnapit i obilato oznojen pod svježe uštirkanom košuljom, lica obasjanog alkoholnim iskricama, toliko da su mu se zidne lampe ogledale u glatkim jagodicama poput sunca na kupolama Sabora Aleksandra Nevskog – kad se nagnuo nada mnom, vatrenim se zadahom ka mom nosu ustremivši, kao da mi se užareni reflektor upalio pred očima, kao da se preda mnom raskrilila ustunjala peć. Mička je imao oko dvjesto kila i bio je prikladne visine. Kad se oslonio o sto, začuli smo pucketanje i prasak drveta, staklo je zakloparalo; kad se ponovo uspravio, leđima je zaklonio ulične neonke.

– Poštovanje, poštovanje, dajte da izgrlim genije moje, gospodine Benedikte, njuško jedna, *hy...*

– Mička, šta ti je?

Zapahnuo me je lukom i kondenzovanom euforijom.

– Kako šta! Zar niste čuli? – zgrabio je zgužvane novine i zalepršao njima iznad glave kao da su zastava. – Merzov je potukao Japance kod Julea!

– Vrlo moguće, kolporteru su nešto uzvikivali danas – samo, zašto se ti toliko raduješ tome?

– Past će zimsko primirje! Velika amnestija! Krenut će novi ukazi zemstva! Dolje porezi, gore *оттепельники*! O! – izgrnuo je iz džepa rolnu tankih agitacionih brošura i tutnuo nam po par. – Evo vam! Uzmite!

– A dobri se komunisti Imperatorovom trijumfu raduje jer?

– Tja, trijumf – trijumf ili poraz, šta god, samo da nije trinaesta godina rata, bez kraja, cilja i smisla. A sad ima da krene! – poljubio me je snažno i zdesna i slijeva i još jednom slijeva. – Sad ima da krene! Otopljenje! Proljeće!

Afred je odgurnuo propagandu od sebe, obrisao maramicom usta i čelo, izvadio drugu cigaretu.

– Revoluciju je najlakše zapaliti na plamenu rata, zar ne? Narod neće izaći na ulice da bi umirao za riječi i ideje, ali za hljeb, posao i par kopejki nadnice više – itekako hoće. Stoga, što privreda bolje stoji, to su slabije šanse za opšteruski ustanak. Dugi rat između dva carstva uvijek daje nadu u ekonomski krah. Ali ko ustaje protiv pobjedničkog *Государя Императора* u vrijeme mira?

Mička je privukao sebi stolicu, a zatim sjeo uzdahnuvši otegnuto, kao kad samovar ispušta paru, fffš! – i već zavrće rukave košulje, popušta kragu, širi slonovske noge, stolica škripi, Mička Fidelberg se naginje ka sagovorniku, nadima grudi, tim će grudima vlastitim Revoluciju da brani.

– Hiljadu devetsto peta! – zaurloao je. – Hiljadu devetsto dvanaesta! Po koji put, gospodo! Po koji put iste greške! Boljševici i eseri nikad neće naučiti, barem se Bund urazumio. Da smo imali radničku klasu kao u Engleskoj ili Njemačkoj – ali ko će ovdje da diže revoluciju, da postavlja pitanja, zaostali seljaci? Kako su narodnici prošli, znamo; lakše im je da za ideju vrbuju agente bezbjednosti nego seljaštvo, narod vezan za zemlju sâm je po sebi reakcionarna klasa. I šta s tim što će se nastreljati carskih ministara, izbombardovati generala? Generala je u cara tušta i tma!

– *Значит, что?* Priključujete se struveovcima i dvorskim socijalistima?

– Pljujem na njih! – i pljunuo je. – Ne radi se o ovakvim ili onakvim kamarilama, već o Istoriji! Suština je, naime, u tome da sa trenutnim stanjem u zemlji revolucija nema šanse da uspije. Uvjerili smo se na vlastitoj koži plativši dvaput radničkom krvlju, upravo te pete i dvanaeste, a činilo se i da je samodržac bio oslabljen zbog japanskih ratova, i sve nam je, tobože, išlo u prilog. Na taj način, gospodo, ne biste revoluciju izveli ni u antičkom Rimu! Marks je to dobro znao: Istorija se odvija prema čeličnim zakonima logike istorije i ne može se naprosto preskočiti jedna ili druga etapa – ne rađa se leptir odmah, potrebna je najprije larva, potrebna je čahura.

– Lenjin...

– Lenjin sad može samo da gricka švajcarske bolničarke po listovima.

– Mička – nagnuo sam se ka zadihanom Fidelbergu – jesam li te dobro razumio? Podržat ćeš buržoaziju i kapitaliste jer tek poslije njih može da nastupi prava revolucija proletarijata?

– Moraš imati proletarijat da bi uopće mogao da dižeš revoluciju proletarijata! Osim ako povjeruješ u *богостроительство* ili tlapnje Berđajeva *et consortes*, ili onih narodničkih socijalista što su im se Hercen i Černiševski u umovima ucrvali te do dan-danas bulazne o istorijskoj misiji Rusije i o tome kako nipošto ne treba juriti za Zapadom i ponavljati njegove greške, nego će oni bez buržoazije i građanstva, zaobilazeći meandre kapitalizma, da si uzgoje tamo izvorni ruski socijalizam od neokaljanog narodnog duha zajednice, eh. Ruska mistika! Šta, međutim, kaže Trocki? Čak i da se desi kakvo čudo – oligarhijski prevrat, ludilo vladara, prirodna, neprirodna katastrofa – čak i da jedna država potpadne pod vlast radnog naroda, smjesta će se sve bliže i dalje države starog poretka baciti na nju i razbiti je u paramparčad ne dozvoljavajući socijalizmu da dostigne punu zrelost. Revolucija bi morala da obuhvati sve države, ili barem većinu, i to većinu privrednom, vojnom moći mjerenu. Jer, nije dovoljno uzeti u obzir istoriju samo jedne zemlje; računa se isključivo Istorija, to jest sveobuhvatni, sveregulatorni sistem povijesti. Vidite li to, gospodo matematičari? Vidite valjda.

... Šta onda treba učiniti? Treba otvoriti tu Pandorinu kutiju! Uvući Rusiju u dvadeseti vijek koliko god se opirala! Da, da: silom odlediti Istoriju! Odlediti Istoriju, kažem! Najprije *Отменель*, pa onda Revolucija! Ali ne *Отменель* koju nam je Bog poslao ili je proizašla iz metafizičkih ciklusa, već – na to je Mička stisnuo svoje toljagaste pesnice – ona koju ćemo na vlastitim, ljudskim rukama iznijeti! Radom, razumom, naukom, novcem! Eto – ispuhao se hvatajući dah za kraj – takav sam vam ja *отменельник* nopečeni...

– Odavno sam prestao da pratim perturbacije u Dumi – nisu li trockisti sada u nekakvom taktičkom savezu sa struveocima i Stolipinovim trudovicima? Uostalom, da li sve to zaista išta mijenja? Kakva je razlika za Poljaka? Hoće li mu biti ovakva ili onakva ruska vlada.

– Preporučena Poljska mora biti socijalistička Poljska! I bit će!

– Da, ali to se ionako ne isplati – Tajtelbaum je duboko udahnuo dim od cigarete.

– Uđete li u alijanse koje će ublažiti reakcionarnu politiku, samo ćete otežati revolucionarni rad: stvar je valjda u tome da carstvo i buržoazija ugnjetavaju proletarijat, zar ne?

Podigao sam prst.

– Dijalektika, Alfrede, di-ja-lek-ti-ka!

– Zašto onda nikako da dočekamo revoluciju i u Njemačkoj, Engleskoj, Americi?

– Ne razumiju se oni u ugnjetavanje, ti zapadnjački kapitalisti. Samo Rus zna toliko da ugnjetava slabe i siromašne da im više ni do života ne bude stalo.

– Lupate gluposti! – Mička je čak tresnuo šakom o sto. – Buržoazija je tamo još jača jer je imala više vremena da se ukorijeni i ukopa! Ali zato smo mi u Rusiji – u Rusiji, u Kraljevini Poljskoj, od početka spremni! Samo da se zakotrlja Istorija, da dostignemo potrebne uslove i – revolucija je neizbježna!

– Nisam sasvim siguran... Sa Petrom Struveom za kormilom vlade i sa socijalistima koji već dvadeset godina sjede u Dumi...

– Možda je ipak bolje računati na kakav masakr na frontu i ulične okršaje... I na glad u selima. Bar su dosad umirali od gladi poprilično pokorno, ni plemstvo ni činovnike nisu klali, Pugačova ne pamte – Alfred se skeptično iskezio. – Ah, i vojska, vojska prije svega – ne nekakav pobunjeni brod, nego pukovi, armije.

– Koje samo što nisu krenule nazad u zemlju.
– Privreda treba da se pokrene, to je istina – priznao sam. Mada, ne znam koliko je to dobra vijest za lihvere.

Fidelberg se pljesnuo po oznojenom čelu, što je zazvučalo kao sočni šamar.

– Ah, gospodine Benedikte, djed je već...

– O, upravo, Mička! – ozario sam se. – Budi dobar i pitaj starog ne bi li mi za nena-dane životne okolnosti makar deseticu pozajmio. Čeka me dug put, izdaci...

– Branite me, arhandeli! - Fidelberg je poskočio i, provlačeći se kroz restoran, stao da maše ispred crvenog lica krupnim šakama ispisujući u zraku znake protivu zla. - Malo li su me dosad koštala takva posredovanja! Ma, goni se!

Alfred ga je ispraćao pogledom.

– Stvarno, Benek, nisi morao sad da mi vraćaš ako...

– Neka, neka! Prije nego što stignu da se sjete da naplate, treba im zatražiti narednu pozajmicu – radovat će se što su umakli s novčanikom.

– Istina – zgnječio je opušak, zakopčao sako, uzeo fasciklu. – I, kad onda odlaziš?

Vrtio sam među prstima legalno-nelegalnu Mičkinu štampu, sitnim, nejasnim slo-gom ispunjenu, sa sijaset članaka sumnjivog pravopisa, sa gusto nanizanim uzvičnici-ma, sa jednom drljotinom od karikature i jednom Jesenjinovom pjesmom u dnu posljed-nje strane.

– Sutra.

– U Sibir, veliš. Preko Tjumenja i Irkutska, je li?

– Šta sad opet?

– Ne, ništa... – pokolebao se, zamislio. – Kad sam dobio onu nagradu iz Kase Mja-novskog... Njih mahom finansiraju istočni imeci, Poljaci iz Azije, sa Kavkaza, sa Da-lekog istoka. Jesi li bio na banketu onomad...? Ne, bit će da nisi. Upoznao sam jednog od onih magnata što se bave krznom, zlatom, ugljem i zimazom, poklanjao je nekoliko stipendija za mlade matematičare iz Kongresne kraljevine, Bjelecki ili Bjelavski...

– I, šta s tim?

– Proljubazio se bio uz votku toliko da sam pomislio kako će porodično stablo krenuti da mi recituje; jedva sam ga se riješio, takva mu je priroda, nebo će ti primaći i u grlo ti ga ugurati. O svakom mi prazniku šalje neizrecivo ružne razglednice sa čestitkama i obećava da će, kad ponovo svrati u Varšavu... Daa, naći ću njegovu adresu, napisat ću ti pismo preporuke. Možda ti dobro dođe. Voz polazi sa Terespolske stanice?

– Mhm.

– Glavu gore! Ne daj se tim ljutima, Benek! Ne daj se Ledu!

Ugrizavši se za jezik, slagao sam brošuru u geometrijske figure, s Jesenjinom na vrhu.

Ravnica sniježna, mjesečina bijela.

Pokrovom ledenim okovana okolina cijela.

I pohode nas ukруг mraznici neljudski.

Da zaspim ovdje? Da se smrznem? Sanjam o Revoluciji.

O PRSTU GOSPODINA TADEUŠA KOŽINJSKOG

Ne možemo da sa svakim povjericom dozvolimo sebi taktiku koja se pokazala uspješnom u slučaju Abjezera Blumštajna; niti vrijedi sa svima isto postupati. Pravo od Heršfilda uputio sam se u Bjelanjsku ulicu, u kuću Kožinjskih. Zatekao sam gazdu i bio pozvan u salon. Dugo sam čistio cipele od snijega i blata pod budnim sobarevim okom prije nego što me je pustio na parket i tepih. Širokim drvenim stepenicama popeli smo se sa jarko osvijetljenog doksata na prvi kat. Mirisalo je na cimet i vanilu. Iz dubine hodnika dopirali su ženski glasovi i vjerovatno Stašin. Ovdje su gorjele gasne lampe, ali u salonu još nisu bile navučene roletne od dreliha niti zastori od engleskog kretona. Pod tamnim se nebom zaslonjenim sniježnim oblacima lako zaboravi da je zapravo ljeto, da sunce izlazi i zalazi u ljetnjim intervalima. Kroz zimsku auru ne dopire do zemlje onoliko toplote i svjetlosti koliko bi trebalo u julu, pa ipak je ovo julsko sunce – dovoljno je pogledati pod kojim uglom bije kroz oblake, kako se odbija o snijeg, kojim bojama oslikava prozore. Okna salona okrenuta su ka zapadu, te je u njemu vladao čudnovati polumrak zimsko-ljetnje večeri, nekakva siva svjetlost.

Tadeuš Kožinjski je gledao u ulicu – koračao sam tiho po debelom tepihu, no morao me je čuti – okrenuo se i pokazao mi na stolice presvučene crvenim ripsom.

– Šta se desilo, Benek?

Obično dolazim kod Stašeka utorkom, četvrtkom i subotom.

– Nisam došao zbog časova, znate – izvadio sam štos rubalja; unaprijed sam bio izbrojao tačnu sumu. – Moram da vam vratim predujam.

Nije se pomjerio niti pružio ruku, te sam spustio rublje na sto.

– Oprostite, molim vas, preporučit ću vam drugog tutora.

– Je li Staša...

– Ne, nipošto, nema to veze sa Stašekom.

Čekao je, sa rukama iza leđa, uspravljen, u usko skrojennom redengotu *tout jour*. Stajao je između dva prozora, ispred ogledala u zlatnom ramu – silueta muškarca ili taman odraz siluete u ogledalu, gotovo identične. Svjetlost zimskog jula opasavala ga je i slijeva i zdesna, nalik figuri sveca na vitražu. Čekao je ćutke, umio je tako da čeka po čitave minute. Osjećao sam kako mi se usne razvlače u umilni osmijeh: kaučuk, legumin, mast na usijanoj plotni.

Ispričao sam mu o ocu, o pristalicama Pilsudskog, o presudi i o Sibiru. Nastavio je da ćuti. Ispričao sam mu o odlasku u Mjodovu i karti za Irkutsk. Ćutao je. Ispričao sam mu o ocu i ljutima. Ćutke je izašao iz salona na sporedna vrata. Sjedio sam s dlanovima spuštenim na koljena, preda mnom na stolu stajale su – crvene *деньги*, na zidu iznad mene – konjanik i dama sa cvijećem, svud unaokolo – raskoš sitnih, nježnih ukrasa i porodičnih memorabilija familije Kožinjski. Veliki zidni sat otkucao je osam.

Gospodin Kožinjski vratio se sa knjigom ispod miške i kutijicom u ruci. Pozvao je sluškinju da upali lampu. Sjeo je za sto i promatrao me nakratko ispod gustih obrva; lijevom, zdravom rukom, ukrašenom pozamašnim pečatnjakom sa okom u trouglu i Suncu, mahinalno je gladio poklopac kutijice, oslikan složenim floralnim simbolima.

Kad je sluškinja zatvorila za sobom vrata, otvorio je knjigu. Bio je to album sa fotografijama.

– Nisam poznao tvoga oca, mladiću, ali znaj da mi nisi slučajno preporučen za Stašinog učitelja. Trudimo se da pomožemo porodicama starih drugova. Pisao mi je o tebi poznanik poznanika; ja sam pisao poznanicima.

Prekinuo je.

Spustio sam pogled.

– Bit će da sam ponešto već naslućivao...

– Hiljadu devetsto devetnaeste - počeo je upadajući mi u riječ - učestvovao sam u akciji spasavanja drugova iz SAB-a na putu za Jekaterinoslav i Sevastopolj, na Crnomorske procese. Kao što sigurno znate, akcija je bila uspješna, ali su nas kasnije utoliko upornije jurili. Podijelili smo se; gradovi nisu bili bezbjedni; većina je pokušavala da se prebaci u Galiciju, mnogi su uhvaćeni. Moj je odred izabrao pravac ka Rumuniji, na kraju su nas potjerali preko pograničnih oblasti i odsjekli na Dnjestru, bježali smo čitave tri sedmice, oktobar je već bio poodmakao i znali smo da je Pilsudski uhvaćen, da je revolucija u Rusiji propala, da su se Japanci povlačili duž čitavog fronta. A htjeli smo samo da pobjegnemo kozacima; na kraju se umalo nismo izgubili. Išli smo ka stepi, daleko od ljudi. Sela smo nazirali u daljini samo zahvaljujući dimu na nebu. Na ono smo nabasali u sumrak, iznenađeni. Cijenili smo da su nas ionako primijetili, a kako su nam bile potrebne namirnice... mizerni majur, šačica koliba, zapravo zemunica, potleuša. Nigdje vatre, nikakvog dima, nijednog svjetla, samo tišina, takva stepska tišina da te jeza podilazi, ni pas da zavije, ni stoka da zariče, nit zaprega da zaškripi. Ništa. Ulažimo, puške su nam otkočene. Odmah shvatamo da se nešto dešava jer nijedna koliba ne stoji pravo: zidovi su povijeni, vrata izbijena iz štokova, krovovi strovaljeni. Oruđe takođe, kao da ga je neko isavijao u škripu na stegi, daske su izvitoperene, točkovi krivi, stubovi raspukli. Odlazimo do bunara – bunar zatrpan. Zavirujemo u obore. Stoka pocrkala, samo se muhe roje oko leševa. Zaraza, šapuće neko. Vođa kaže da provjerimo šta je s ljudima. Zavirujemo u kolibe. S ljudima isto, sve sam leš do leša. Rastjerujemo muve. Lica su im kao da su se svi pogušili, otečena, omekšala. A pri tom crvena i crna kao od opekotina. Obilazimo seoce, gledamo u zemlju. Trag vodi sa sjevera na jug, dovoljno je širok za četvora kola: zemlja je sva raskopana, razrovarena, izvrnuta, ali ne od oranja, nego kao da se sama rasula, podronila, razumijete, nema ni traga oruđu. Čak je i kamenje na tom dijelu zdrobljeno, šljunak smrvljen. Zgledamo se. Na jug, kaže vođa. Krećemo – međutim, noć je, treba stati. Ujutro se trag prekida. Pratimo ga, da bi najednom nestao – nasred stepe, mjesto k'o mjesto, ali tu je zemlja isprevtana, a već petnaestak koraka dalje zeleni se trava. Sjever, kaže vođa, nazad. Polazimo. Obilazimo selo, trag je jasan, možemo da jašemo kasom. Poslije podneva, nekih trideset milja dalje, ugledamo to na horizontu. Odmah postaje hladno. Još malo i počeo će dah da nam se leđi na usnama. Ljuti, zaključujemo. Sjećate se, hiljadu devetsto dvanaeste zapadno od Buga za ljute tek što se bilo čulo. Ljuti, govorimo jedni drugima, i zakopčavamo jakne, ovi-jamo se kaputima, gonimo konje. Tek kasnije, kad sam se vratio u Kraljevinu i pročitao novine iz Galicije, shvatio sam šta je ono bilo. Krulevjecka ekspedicija otkrila je tada slične slučajeve u Velikoj kneževini Finskoj, u Nilandskoj guberniji. Prvi ledeničnjak.

Okrenuo je album s fotografijama k meni. Sad, kad je na stolu gorjela lampa, sve što se nalazilo izvan oreola njenog sjaja krilo se u dvostrukoj sjenci; dovoljno je bilo jednom pogledati u osvijetljenu površinu da nad svime što se nalazi izvan nje zavlada mrkli mrak. Zato su ovdje, na svjetlu, predmeti bili bliži, topliji, naklonjeni čovjeku,

sami su se podmetali pod dodir, podizali ka pogledu. Posegnuo sam za albumom. Ruka Tadeuša Kožinjskog, desna, ona deformisana, pokazivala je sliku na prvoj stranici.

Osmorica muškaraca poziraju ispred aparata, stoje u polju s puškama u rukama ili se oslanjaju o njihove cijevi, poredani. Jakne im podsjećaju na sive uniforme pješadinaca, ali sve ostalo – sve ostalo liči na rite. Zarasli su, ali su im lica čista. Ne osmjehuju se. Dan je, nebo iznad njih je svijetlo. Iza njih – masiv blistave bjeline. Crni patrljak nastavlja da pokazuje fotografije. Tu se već vidi samo ledeničnjak. Prostire se na pedeset metara, možda i više. Snimak nije najkvalitetniji, ko god da je bio ponio sa sobom aparat, sigurno nije uzeo najbolji. Nije mogao ni da uhvati panoramu ledeničnjaka odozgo, riječ je o ravnici bez većih uzvišica. Svi su kadrovi sa čovjekove visine, pokoji je iz sedla, a svaki prikazuje samo spoljašnje slojeve.

Nije to ni zgrada, ni skulptura, niti živi organizam. Ljuti u to ulaze i izlaze, ali se isto tako može reći i da ih ledeničnjak guta i bljuje. S druge strane, ne može se reći ni jesu li gnijezda ljutih što vise nad gradovima Azije i Europe naprosto mjesta gdje se nekoliko ili tuce ljutih zajedno zaledilo – ili su nešto više, nešto sasvim drugo.

Ledeničnjak je u odnosu na gnijezdo isto što i gnijezdo u odnosu na pojedinačnog ljutog. Međutim, u slučaju ledeničnjaka, uveliko i zasigurno znamo da on predstavlja nešto više do pukog legla ljutih. Na fotografijama su u ledu ovjekovječeni dijelovi poljoprivrednih mašina, predmeti za kućnu upotrebu, polovina stola, lonac, ikona, komad nakovnja, a sa njima i manje trajne stvari, kolač od žita, vezica luka, kolut kobasice, te dijelovi tijela, životinjskih ili ljudskih, i njihovi unutrašnji organi, kao i objekti koje je apsolutno nemoguće razaznati na ovoj crno-bijeloj fotografiji. Te ledene formacije svojim oblikom korespondiraju, reklo bi se, rekvizitima koji su u njima zatvoreni. Povijena ledenica koja izrasta iz zemlje i u kojoj iznad zaravni visi čerek gojazne žene ovjenčana je neobičnom karikaturom ljudskog stopala.

No, odbijajući se o led, stepsko sunce ipak zamazuje detalje ledeničnjaka svojim bijelim odsjajima.

– Bez lupe ga nećeš vidjeti, ali ovaj ovdje detalj – kandža koja je nekad predstavljala kost kažiprsta sada dodiruje fotografiju – to kao da je nešto poput lica, sa druge strane ima čak i kiku, samo je cijelo razvučeno uvis, pogledaj, nos, usta. Ovdje, ovdje. Bar sedam metara.

Pokazuje naredne fotografije. Naginjem se, nosom gotovo dodirujući albume. Svjetlost lampe grije mi lice i vrat.

– Više fotografija nemamo, kamera nije izdržala mraz. To je trebalo da bude hronika slobode, a ne panoptikum leda.

Zatvara knjigu.

Ponovo sjedam pravo; šake mi ostaju u krugu treperavog sjaja – povlačim ih čim je Kožinjski skrenuo pogled ka njima.

– Dalje, iza ovog dela – nastavio je nakašljavši se – nalazio se zaliv, to jest ispust u ledu spoljne formacije i otvor koji vodi u njegovu unutrašnjost, nešto nalik hodniku između bijelih zidova. Htio sam da pokušam da uđem tamo, makar da vidim šta se krije u ledeničnjaku, ukoliko se uopće krije išta više do onoga što smo već vidjeli. Komandir nam nije dozvolio.

...A onda smo, tik iza ulaza u hodnik, na drugom, istočnom zidu, ugledali jednog mladića zarobljenog u ledu. Nema snimaka, morat ćeš da se uzdaš u moje sjećanje. Bio

je uronio u ledeničnjak sve do rebara. Pa ipak, nije se zaglibio stojeći, već kao da je ležao – neka tri metra iznad zemlje. Nad njim se pak nadnosio vršak ledenice sa polovicom grnčarskog točka zatočenom u njemu; čitav taj masiv mahom je bio polukružan. Mladića u ledu smo ugledali odmah, međutim, tek kad je neko uzviknuo: „Diše!“, primijetili smo oblačiće pare ispred modrog lica, ispod glave obješene na grudi i prekrivene kosom obijeljenom injem. Bio je živ. Disao je.

...Treba razbiti ledeničnjak! Jedva da smo uspjeli dovoljno da mu se približimo da bismo dodirnuli nesrećnika, hladnoća se širila u oštrim talasima; udahneš li dublje, zaledi ti se duša. Neko je ispalio hitac u zid, metar ispod zarobljenog čovjeka. Metak se samo zabio u led; ni najmanja se pukotina nije pojavila. Šta da radimo? Komandir je naredio da raspalimo vatru ispod mladića. Nadonosili smo drva i suvaraka. Zahvaljujući tome mogli smo da ostanemo duže, da do zida dovučemo konja. Ostalo mi je bilo nekoliko kapi špiritnjače, htio sam da napojim nesrećnika iz sedla. I dalje je bio bez svijesti viseći tamo tromo. Nisam mogao da mu otvorim usta, niti je bilo načina da mu sipam žestinu u usta, glava mu je padala koliko god je to anatomija dozvoljavala; ležao je u tom ledu leđima okrenut ka nebu, licem ka zemlji, kao da je i odozgo i odozdo bio prignječen prozirnim pločama prije nego što je stigao da izmili između njih. Zatim sam zaključio da ćemo mu, u najboljem slučaju, podariti još par sati života ili mu prekratiti muke – da li bi to bilo gore rješenje? Ukoliko bi uopće povratio svijest prije smrti. Kad umiru od hladnoće, ljudi uglavnom naprosto padnu u san, navodno nisu svjesni skore smrti, tako su mi govorili. Zašto ga onda buditi? Polovina unutrašnjih organa, crijeva, jetra, gušterača, bubrezi sigurno su mu se već pretvorili u tvrde grudve leda. Nije više čovjek iako diše – kao što i leševima nastavljaju da rastu nokti i kosa.

...Prešao sam mu šakom po grudima (bio je u gruboj, staroj košulji od konoplje) ne bih li provjerio dokle seže život. Šaka mi je – na to je Tadeuš Kožinjski podigao desnu ruku ka abažuru lampe i raširio pred njim crne patrljke – skliznula ka ledu, možda se konj poda mnom ritnuo, možda sam izgubio orijentaciju na zaglupljujućoj hladnoći... Dotakao sam led. Zalijepio sam se. Mora da sam strašno arlaukao, govorili su mi da sam vikao kao da mi deru kožu. Istina, koža mi se ljuštila sa tijela kao da je od papira. Konj se uplašio i odskočio i od leda i od vatre. Pao sam. Prsti su mi – mrdao je ispred lampe onim što je od njih ostalo kao da se igra bacanja sjenke – ostali u ledu. Pao sam na ledenicu izbivši si nekoliko zuba i rasjekavši kožu. Evo i ožiljka.

Nagnuo se nada mnom, nasmijan. Ožiljak se simetrično krivio na njegovom licu u osmijeh lišen radosti, debela linija ličila je na trag od pucnja u dvoboju.

– Odvukli su me. Obmotali mi ruku. Hladnoća je spekla rane. Napojili su me istom onom votkom kojom sam ja htio da napojim zaleđenog momka. Spavao sam. Izjutra mladić nije više disao, potamnijelo inje prekrilo mu je kapke, nos, usta. Otišao sam tamo da dugačkom bakljom izgorim prste iz leda, otpali su nakon nekoliko minuta. Cio palac i komadići preostala tri. U toku noći stigli su duboko da se zamrznu u ledeničnjak. Jesu li se u njega utisnuli i oblici mojih prstiju? Osmotrio sam palac. Bio je odgrizen, tragovi su bili očigledni, mišić rastrgnut u korijenu, sa zubom koji je još bio u njemu, uklješten između kosti i hrskavice, moj kutnjak koji sam polomio prilikom pada.

Tadeuš Kožinjski je otvorio lakiranu japansku kutijicu. U njoj se nalazio somotni zamotuljak oblika i dimenzija cigare. Izvadio ga je, a zatim nježno razmotao materijal.

Palac je izgledao mumificirano, petrificirano – jednolično crn, prav, sa noktom zari-

venim u snažno zategnutu, glatku kožu. Gospodin Kožinjski ga je otkotrljao na somotu i okrenuo ka voštanom svjetlu naftne lampe drugu stranu korijena palca, gdje je – morao sam da se nagnem iznad stola – iz tamne kože virio žuti korijen zuba.

Kućni sat otkucao je pola devet.

Gospodin Tadeuš se tiho zasmijao. Pogledao sam ga upitno – hoće li mi pojasniti šalu? Međutim, nije se šalio, i sam je, sumoran i zamišljen, posmatrao palac.

– Tražio sam te izbijene zube i u travi i u blatu i u snijegu, ali ih nisam pronašao. Po povratku sam o svemu referisao svom meštaru, i snimke sam mu proslijedio. Naša francuska braća su se već odavno zanimala za ljute, zamoljen sam da nastavim sa prikupljanjem informacija. Rusi isprva nisu nametali toliku cenzuru u frontalnim gubernijama Leda. Nisam mogao da posvetim mnogo vremena tom zadatku, ali otkako su ljuti pristigli u Varšavu... – podigao je pogled ka meni – šta su ti tačno rekli o ocu?

Ponovio sam mu.

Zavrtio je glavom.

– Razgovara... Zimovnici – oni što su preživjeli blizinu ljutih – to su uglavnom jadnici koji su imali sreće u nesreći nakon što su zaspali pijani na ulici. Ministerijum Zime ih iskorištava i plaća da poslije ljutih održavaju red u gradu pošto ih je taj dodir učinio otpornima na hladnoću.

– Moglo bi biti i drugačije, obratno.

– Molim? – nagnuo se nada mnom kruto, ponovo uranjajući stegnuto lice u oblak žutog sjaja povrh tamnog stola.

– Kažem – zamucuo sam – kažem da je to pogrešna pretpostavka. Znamo tek toliko da su oni koji prežive izuzetno otporni na mraz – ali, zar bi uopće preživjeli da nisu bili otporni?

– Nisam siguran šta...

– Čini li teška robija sibirske izgnanike izuzetno otpornima i izdržljivima? Ili se naprosto oni slabiji ne vraćaju, pa njih ni ne računamo? Možda nema nikakve čudesne promjene – samo selekcija.

Uspravio se, ponovo nestajući u sijenci.

– Da, razumijem, u pravu ste.

– Uzroci i posljedice su iluzije slabih umova – promrmljao sam sebi u bradu.

Disao je usporeno u mraku.

– Benek – nastavio je lagano kroz nekoliko trenutaka – čak i da vaš otac jeste zimovnik... Istinu govoreći, ne znam šta je gore. Saslušajte me. Evo zašto vam ovo govorim. U proljeće dvadeset prve stigla je do mene vijest da neko traži dobrovoljce koji će baciti bombe u gnijezdo ljutih. Tajna policija, Ohrana, ga je zatvorila: ispostavilo se da je eser što je trebalo da mu nabavi bombe agent Ochrane. No, već su se navodno bili javili dobrovoljci, smatrajući da su u stanju da pridu gnijezdu, štaviše, da ubace bombu unutra i učine to za odgovarajuću cijenu, martinovci-renegati. Tada sam čuo za sektu Svetog Martina. Namjerno se predaju ljutima. Umiru, naravno, smrznuti nasmrt. Postoje stupnjevi, pragovi posvećenosti, bolje reći, pragovi ludila. Na koliko mu se jedan takav pobornik približi? Na dva metra. Metar. Na sekundu; ili izdrži duže. Možeš da zadržiš dah, to pomaže da ti vazduh od ljutog ne uđe u pluća. Prideš li preblizu i udahneš duboko – padaš k'o pokošen, srce ti staje. Oni to vježbaju. Kupaju se u otvorima u ledu. Spavaju u snijegu. Usporavaju krv u venama, usporavaju puls. Kreću se polako, ne govore, ne jedu, uzimaju samo

tečnost, redovno puštaju krv, redovno gutaju led. Navodno je i Raspućin među njihovim članovima – pliva pod santama leda u Nevi radi umrtvljavanja. Navodno najposvećeniji martinovci zaista dodiruju – ne prazne, tople ledeničnjake, već same ljute. Niko takve majstore Zime nije sreo. Možda tamo žive, u Sibiru.

...Veliš da Filip Gjeroslavski razgovara sa ljutima. Tako su ti kazali – umotao je mrtvi palac u mekani materijal, stavio ga u kutijicu. – Ako ne moraš, ako imaš izbor... možda bi razumnije bilo da poštediš sebe tog susreta.

Ustao je.

– A novac uzmi.

– Hvala.

Različite taktike djeluju na različite povjericoe. Ima i onih kod kojih najbolje prolazi iskrenost.

O ZASLJEPLJUJOJ TAMI I OSTALIM NEJASNOĆAMA

Ljuti je i dalje visio nad Maršalkovskom. Zavirio sam u „mljekaru“ na uglu, ali Zigu nisam zatekao. Brzo sam progutao krompir s koprom i zalio ga kefirom. Vreli, vlažni vazduh koji je ispunjavao menzu – gusta magla – prodirao je u pluća natapajući odjeću mirisima jeftine kuhinje. Češući se pod kožuhom, pomislio sam kako sam možda već dosegao onaj stupanj abnegacije kad, osjećajući tuđi, ne osjećam vlastiti smrad. Ti pogledi i smješci činovnika Zime... Nije li i Tadeuš Kožinjski diskretno od mene uzmicao, nije li se odmicao od stola? Umijem da ne primjećujem ono što ne želim da primijetim; umijem da se smiješim kroz smrad.

Otišao sam u javno kupatilo ispod Mesalke. Pročelje ove visoke zgrade, sa pogledom na crkvu Svetoga krsta, nedavno je obnovljeno, a u vitrine čeonih odjeljenja umetnuti su miražostakleni vitraži u leđenom zimazu, isti kao oni u javnom kupatilu. Siluete prolaznika su se ocrtavale u šarenom staklu protičući u talasima nalik egzotičnim prizorima podvodnog života, neobična flora i fauna pod šarenom vodenom površinom – kaputi, kabanice postavljene krznom, kožusi, lisice, mufovi, pelerine, šeširi, polucilindri, kape, svijetla lica, lica sa crnim brkovima i bradama, uvijena u šalove, sa binoklima... Zastao sam. Kad tamo: polucilindar, plave oči ispod crnog oboda, glatko lice – okrenuo sam se – nestao je među ljudima. Priviđenje ili je to uistinu bio Kiril iz Mjodove? Avaj, čak i da jeste – čemu odmah pretpostavljati da me Kiril uhodi? Zašto bi? I zašto on, a ne kakav anonimni špiclov Ohrane? Nerado sam u to vjerovao.

Potapajući se u vrelu vodu, ponavljao sam u mislima riječi iz priče Kožinjskog. Fotografije su ostavljale slabiji utisak nego same riječi – vidio sam dosad nemalo snimaka ljutih, njihovih gnijezda, pa čak i ledeničnjaka po austrijskim i pruskim novinama; uostalom, još su za Stolipina Gebetner i Volf objavili o njima monografiju iz pera peterburških prirodnjaka, Ministerijum Zime nije konfiskovao čitav tiraž, a tamo je bilo mnogo kvalitetnijih fotografija. Ali, smrznut do crnila, prst Kožinjskog, i sa zarivenim zubom – palac koji nije odgrizao on – nego koji je odgrizao ...

S druge strane, mogla bi to biti obična slabost starih ljudi: guta ih vlastito sjećanje, sve manje žive ono što doživljavaju svakoga dana, a sve više ono čega se sjećaju. Tas